

Пасніченко В. В.

ВІДОБРАЖЕННЯ СТРУКТУРИ ОБРАЗУ СВІТУ НА РІВНІ КОГНІТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ

Складові образу світу (образ світу, картина світу, перцептивний світ) співвіднесені з іншими категоріями психології, такими як особистісний зміст, значення, чуттєва тканина, діяльність, дія, операція. Побудована модель проєкції складових образу світу на розширену концепцію рівнів побудови рухів М. Бернштейна (модель рівневого Grand Design інтелекту Б. Величковського).

Ключові слова: *рівнева модель, образ світу, картина світу, Grand Design інтелекту.*

Составляющие образ мира (образ мира, картина мира, перцептивный мир) соотношены с другими категориями психологии, такими как личностный смысл, значение, чувственная ткань, деятельность, действие, операция. Построена модель проекции составляющих образ мира на расширенную концепцию уровней построения движений Н. Бернштейна (модель уровня Grand Design интеллекта Б. Величковского).

Ключевые слова: *уровневая модель, образ мира, картина мира, Grand Design интеллекта.*

Structure of an image of the world (an image of the world, a picture of the world, perceptual of the world) are compared to other categories of psychology, such as personal sense, value, the Sensual fabric, Activity, Action, Operation. The model of a projection of components of an image of the world on the expanded concept of levels of construction of movements of N. Bernstein (model levels Grand Design of intelligence, B. Velichkovsky) is constructed.

Key words: *level model, an image of the world, a picture of the world, levels Grand Design intelligence.*

Вступ. Рівневі представлення психічних феноменів є доволі конструктивним, і, можливо саме тому, розповсюдженим методом наукової психології. Наявність відносин часткової подоби (“гоморфізм”) дозволяє використовувати модель як представника

досліджуваної системи. Відносна простота моделі робить таку заміну наочною і дозволяє їй бути засобом перевірки істинності і повноти теоретичних положень [10].

Відносно феноменів когнітивної науки, метод виділення рівнів, які відображають рівнево-еволюційну модель психофізіологічних процесів, запропоновано Б. Велічковським [3]. Зроблено це шляхом “осучаснення” моделі М. Бернштейна через доповнення її у верхній, когнітивній частині двома рівнями “вищих символічних координатій” [3]. Пізніше кожному з рівнів був зіставлений відповідний нейрофізіологічний субстрат, що і отримало назву “модель рівневого Grand Design інтелекту” [2, с. 271]. “Багато деталей цієї складної картини взаємодії прошарків поки залишаються неясними ... процеси комунікації вимагають розчленовування реальності, хоча б у дидактичних цілях” [2, с. 279]. На нашу думку, окремою проблемою виступає місце складових образу світу в даній системі стратифікації. При цьому необхідно зазначити, що існують спроби зіставлення схеми функціонування образу світу з блок-схемою апарату управління рухами М.Бернштейна [12, с.18], тобто на рівні функціональних моделей існує відповідність між концептом “Образ світу” та апаратом рухів за М.Бернштейном.

Мета роботи. Провести аналіз рівневої організації образу світу із погляду теорії діяльності, концепції М. Бернштейна та “рівневого інтелекту” [2]. Заповнити, наскільки це можливо, наявні прогалини, показавши перспективність рівневого підходу до даних, накопичених у дослідженнях образу світу.

* * *

У даному дослідженні на методологічному рівні ми застосували метод “тріангуляції”. **Тріангуляція** (від лат. *triangulum* – трикутник) – це метод створення мережі опорних геодезичних пунктів через визначення положення їх вершин, і сама мережа, створена цим методом, складається з побудови трикутників, які примикають один до одного. Метод дозволяє, діставши з безпосередніх вимірів одну сторону трикутника (так звану базисну сторону), **від неї шляхом обчислень перейти до інших сторін трикутника.**

У практичній психології концепт “Тріангуляція” використовується в сімейній психотерапії [14], коли постулюється наявність членів родини, що у своїх відносинах утворюють трійки (елементи трикутника).

У сучасній психології під тріангуляцією також розуміється

“використання даних з різних джерел, різними методами збору даних і різними дослідниками, по можливості всіма триангуляційними техніками” [10, с.17]. Це може бути одночасне, послідовне або спільне застосування кількісних і якісних методів [там же, с.18]. Даний підхід застосовується як на методологічному рівні, так і при проведенні конкретних досліджень [14; 16].

У нашому випадку ми будемо застосовувати якісну триангуляцію, зіставляючи погляди різних дослідників на образ світу, коли в одного дослідника прописані характеристики “А” та “В”, в іншого “В” та “С”. **А наше завдання перевірити, чи відповідає реальності зіставлення “А” з “С”, тобто чи складаються ці три характеристики в один трикутник.**

Образ світу, який регулює діяльність людини в навколишній дійсності, є утворенням цільним. Будь-які дії суб’єкта в оточуючому його світі проявляються у вигляді слідів взаємодії. З точки зору В. Петухова, сам слід взаємодії може бути представлений у різних формах, залежно від прошарку суб’єктивного досвіду, в рамках якого він аналізується. На рівні “перцептивного світу” (“поверхневий” шар), який містить у собі уявлення про світ, слід взаємодії представлений у вигляді модального чуттєвого образу. Тут також може зберігатися і все те, що не знаходиться у даний момент безпосередньо перед очима. На рівні “картини світу” реальність відображається не як образ, а перетворена у формі відношень. Кінцевим варіантом обробки смислів на цьому рівні є повний смисл об’єкта, ситуації або відношення. Тут також вступають до дії метафоричні переноси. Порівняння повного смислу (отриманого у другому шарі) з особистим смислом призводить до формування та функціонування “образу світу” (“ядерна структура”, яка відповідає за представлення світу). При цьому як центри організації оцінки світу виступають семантичні ознаки [9].

У дисертаційній роботі В. Серкіна, зробленій під керівництвом О. Артем’євої, рівень діяльності зіставляється з ядерними утвореннями, а рівні дій та операцій – з поверхневими рівнями. Детально розписуються роботи всіх трьох рівнів (діяльність, дії, операції) щодо функціонування образу [13]. Пізніше, провівши ретельний аналіз, В. Серкін пропонує будувати процесуальну модель образу світу з використанням модельного конструкта “брамфатура”, який “пронизує” однією підсистемою інші підсистеми, що реально нерозділені, але мислимо відокремлені [11].

Конструктивність рівневого аналізу нами була показана при

розгляді місця категорії "світогляд" (**ядра індивідуального образу світу**) в психології особистості. Функціональний, змістовний, ціннісний та структурний аспекти світогляду (за Д. Леонтьєвим [5]) співвідносяться (відповідно) з протопсихологічним (істота, потреба ...), базиснопсихологічним (суб'єкт, мотив ...), метапсихологічним (Я, цінності ...) та екстрапсихологічним (особистість, ідеал ...) рівнями психологічних категорій (за А. та В. Петровськими [8]) [7].

У моделі Grand Design (Б. Величковский, 2006) розписані по прошарках різноманітні феномени сприйняття, підсистеми пам'яті, мислення й уяви, механізми сприйняття і породження мови, творчі аспекти мовних функцій. Для відображення в даній моделі складових образу світу (образ світу, картина світу, перцептивний світ) необхідно їх більш детально проаналізувати у зіставленні з іншими категоріями психології, такими як особистісний зміст, значення, чуттєва тканина, діяльність, дія, операція.

Узагальнюючи наявні дослідження [1; 2; 9; 11; 13], ми бачимо таке зіставлення моделі ієрархічної структури організації інтелекту, теорій діяльності й образу світу (дивись таблицю 1).

Таблиця 1
Співвіднесення основних понять відображення світу
по рівнях діяльності

Рівні свідомості	Рівні психічної активності	Рівні відображення світу (В. Петухов)	Рівні відображення світу (О. Артем'єва)	Рівні діяльності (В. Серкін)
Особистісний зміст	Внутрішній світ	Образ світу	Амодальний світ	Діяльність
Значення	Культура	Картина світу	Семантичний світ	Дія
Чуттєва тканина	Предметна діяльність	Перцептивний світ	Перцептивний світ	Операція

Відповідно до досліджень когнітивної психології [2], пізнавальні процеси людини спрямовані на створення ієрархії внутрішніх описів оточення і їх перетворення відповідно до вимог завдання. При цьому є конструктивним використання моделі рівнів побудови рухів М. Бернштейна (у її розвитку Б. Величковським і Н. Чудовою) як основу для моделювання ієрархічної структури організації інтелекту [4, с. 44].

Таблиця 2
Рівні когнітивної організації і регуляції поведінки –
модель *Grand Design* ([2, с.271])*

Код	Назва	Основна функція	Приклади феноменів
F	Мета – когнітивні координації	Релятивізація і перебудова концептуальної моделі світу, саморегуляція/самоконтроль	Індивідуальна теорія психіки, комунікативна прагматика, творча уява, ментальні простори
E	Концептуальні структури	Фіксація і доповнення концептуальної моделі світу, мовна комунікація	Ефекти семантичної близькості і контрасту, категоризація і вербалізація, схеми подій, карта-огляд і “когнітивні колажі”
D	Предметне сприйняття	Дії й імітація рухів з урахуванням специфіки предметів	Рухи і сприйняття, що відбивають індивідуальність предметів, сприйняття подібності, фокальна увага, карта-шлях
C	Просторове поле	Рухи з урахуванням метрики зовнішнього простору	Локалізація об'єктів у безпосередньому оточенні, прості когнітивні карти
B	Синергії	Контроль рівня А та координація роботи м'язових груп тіла	Рухові ритміко-циклічні штампи, рухові автоматизми, “схема тіла”
A	Палеокінетичні регуляції	Регуляція тонуусу і найпростіші захисні, орієнтовані і вестибулярні реакції	Тонічні, палеовестибулярні й оптомоторні рефлекс

* – без колонки “Форма усвідомлення”

Б. Величковський критично ставиться до своєї моделі і порушує питання про реальність рівнів, покладених їм в основу класифікації когнітивних феноменів, припускаючи меншу дискретність за рахунок того, що “... між різними рівнями відбувається постійне узгодження, делегування і передача функцій контролю (зверху вниз) [2, с. 279].

Якщо ми ще раз оглянемо основні функції, приклади феноменів та форми усвідомлення рівнів D, E, F моделі *Grand Design*, то побачимо набір із значної кількості пунктів-складових. Дане явище певною мірою обумовлює наявність проблеми некоректного застосування категорій “образ світу” та “картина світу”, що зустрічається в деяких пси-

хологічних, психосемантичних та психолінгвістичних дослідженнях.

Дана проблема не залишилась поза увагою науковців [6; 12], які відзначають, що існує значна кількість досліджень, в яких "просту зміну набору предметів в навчальних програмах називають "роботою над розвитком образу світу учнів", а будь-які відмінності, отримані за допомогою методик психосемантики, або особистісних опитувальників, оголошують "відмінностями в образі світу" [12, с.11].

На наш погляд, в даному випадку недостатньо дати чітке визначення образу світу. Тим більше, що найбільш ґрунтовне дослідження даної проблематики [11; 12] налічує п'ять таких визначень, які не є синонімічними, а відображають різні аспекти даного явища.

Саме тут, як доповнення, повинно спрацювати відображення рівнів образу світу на феноменологію когнітивної організації людини.

Якщо з урахуванням п'яти визначень образу світу перенести закономірності когнітивної організації і регуляції поведінки з моделі Grand Design на відображення світу по рівнях діяльності (див. таблиці 1 та 2), приходимо до того, що функціонування перцептивного світу забезпечується роботою рівнів А, В, С, D, функціонування картини світу – D, E, а образу світу – F.

Робота прошарків D, E, F на декількох рівнях відображення світу свідчить про більшу схематичність концепції рівневого відображення образу світу і теорії діяльності в порівнянні з моделлю Grand Design. Саме тут ми бачимо зменшення рівнів забезпечення когнітивних процесів, на що вказував Б. Велічковський [2, с. 279]. У свою чергу, переходи "образ світу – картина світу" та "картина світу – перцептивний світ" пояснюють відомий багатьом феномен "на кінчику язика".

Таблиця 3
Проекція складових образу світу на модель Grand Design
[2, с. 271]*

Код	Форма усвідомлення	Функціонування складових образу світу
F	Особистісний зміст, рефлексія і самосвідомість	Образ світу + Переходи "образ світу – картина світу"
E	Значення, повсякденна свідомість, образи-представлення	Картина світу

D	Перцептивний образ, сприйняття форми й інших аспектів предметів	Картина світу + Переходи “картина світу – перцептивний світ”
C	Просторові відчуття, сприйняття свого руху в середовищі	Перцептивний світ
B	Пропріо– й тангорецепторні відчуття	Перцептивний світ
A	Протопатична чутливість	Перцептивний світ

Висновки і перспективи подальших досліджень

Використання наробітків теорії діяльності й образу світу, положень концепції М. Бернштейна в доопрацюванні Б. Величковським дозволяє описувати процеси взаємодії різних рівнів усвідомлення та функціонування когнітивних процесів, допомагає аналізувати та відображати їх переходи з одного рівня на інший (як “нагору”, так і “униз”), що, в свою чергу, відіграє важливу роль у здатності науковцями диференціювати у своїх дослідженнях такі поняття, як образ світу та картина світу.

Перспективним може бути аналіз окреслених вище моделей із погляду функціонування “правильних і неправильних текстів” на рівні теоретичної і повсякденної свідомості, цілісного моделювання ситуації співвідношень рівнів свідомості, форм репрезентації й особливостей образу світу.

Література:

1. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики: Автореферат дис. ... док-ра психол. наук. – М., 1987 с.
2. Величковский Б. М. Когнитивная наука: Основы психологии познания : в 2 т. – Т. 2 / Б. М. Величковский. – М.: Смысл: Издательский центр “Академия”, 2006. – 432 с.
3. Величковский Б. М. Функциональная структура познавательных процессов: Дис. ... докт. психол. Наук. – М.: МГУ, 1986.
4. Величковский Б. М., Чудова Н. В. Интеллект и общение: вклад метапознавательных координат // Ученые записки Тартуского государственного университета. – Вып. 793. – 1988. – С. 42-65.
5. Леонтьев Д. А. Мировоззрение как миф и мировоззрение как деятельность // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе / Под ред. В. И. Кабрина и О. И. Муравьевой. – Томск: Томский государственный университет, 2004. – С. 11-29.
6. Палкин А. Д. Образ мира и картина мира: о необходимости тер-

минологического различения // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 3. – С. 99-107.

7. Пасніченко В. В. Світогляд як категорія психології особистості // Вісник Прикарпатського університету. Спеціальний випуск: за матеріалами Другого всеукраїнського семінару, 19-21 жовтня 2007 року. – С. 31-34.

8. Петровский А. В., Петровский В. А. Категориальная система психологии // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 3-17.

9. Петухов В. В. Образ мира и психологическое изучение мышления // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 14. Психология, 1984. – № 4. – С. 13-20.

10. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд. – М., 1990.

11. Серкин В. П. Методы психосемантики. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 207 с.

12. Серкин В. П. Пять определений понятия и схема функционирования образа мира // Вестник Моск. ун-та. – Сер.14. Психология, 2006. – № 1. – С. 11-19.

13. Серкин В. П. Функциональный генезис значения в практической деятельности: Автореф. дис... канд. психол. наук. – М.: Изд-во МГУ, 1988.

14. Сімак А. А. Експлікація копінгових маркерів в розрізі проекту методологічної триангуляції // Вісник Прикарпатського університету. Спеціальний випуск: за матеріалами другого всеукраїнського семінару, 19-21 жовтня 2007. – С. 102-106.

15. Фридрих Е. Триангуляция // Психоаналитический вестник. – 1998. – № 6. – С. 14-19.

16. Янчук В. А. Методология, теория и метод в социальной психологии и персонологии: интегративно-эkleктический подход. – Мн.: Бестпринт, 2000. – 416 с.